

NYCKLAR TILL VÅR TID

1700-talet till idag

Lärarhandledning

**VÄSTERNORRLANDS
MUSEUM**

FRI ENTRÉ
WWW.VNMUSEUM.SE
HÄRNÖSAND

Innehåll

Inledning	4
Om handledningen	4
Digitala resurser	4
Studion	5
Om utställningen	5
Tillgänglighet	6
1700-talet	7
Krig	7
Major Fieandt (1683-1741)	9
Erik Arbin (1712-1785)	10
Indelningsverket	10
Handel	11
Textil handel	12
Samiska handelsvaror	13
Nasafjäll	14
Järnbruk	14
Vetenskap	15
Nils Gissler (1715-1771)	15
Peter Artedi (1705-1735)	16
Carl Gustaf Nordin (1749-1812)	17
1800-talet	17
Sågverken	18
Folkrörelserna	20
Skolan	21
Stadsliv	21

Snickar Dea (1853-1928)	23
Pigan Anna i Köpmanholmen	24
1900-talet	25
Folkhemmet	25
Riva och bygga	26
Lubbe Nordström	27
Ådalen	27
Rasbiologin och inventeringen av romer	31
Världskrigen	31
Kalla kriget	33
Kai Gullmar (1905-1982)	33
2000-talet	35
Tekniktidslinjen	37
Temavägg	37
Vattnet	38
Jorden	38
Skogen	39
Saepmie	40
Undervisningsteman:	42
Tema: Industrialisering och demokratisering	42
Tema: Livet i Västernorrland	43
Tema: Källor och historiebruk	44
Tema: Rysshärjningarna 1721	45

Inledning

Om handledningen

Museet arbetar med spår av tid, både för tusentals år sedan och nutid. Det gör att museets utställningar tar upp ämnen som går att studera tvärvetenskapligt, utifrån teman där skolan kan kombinera undervisningen inom flera ämnen. I lärarhandledningen finns fakta och material till olika ingångar som både är ämnesspecifika såväl som tematiska.

Syftet med den här lärarhandledningen är att presentera basutställningen Nycklar till vår tid och ge förslag på vad du som lärare kan arbeta med tillsammans med dina elever. Kortare beskrivningar med fakta runt händelser och aspekter som präglar denna tid vävs därför samman med ingångar till uppgifter du kan genomföra i din klass och relateras till utställningens innehåll. Lärarhandledningen är tänkt som en resurs att användas både som komplement till ett besök på museet, med eller utan museets personal, men även som fristående undervisningsresurs i klassrummet. Vi erbjuder även skolprogram, information om dessa finns [här](#).

Genomgående i texten finns förslag till reflektionsingångar att lyfta med eleverna. Sist i dokumentet finns förslag till lektionsupplägg och kortare uppgifter. Det finns också där angivet hur innehållet relaterar till kurs- och läroplan (Lgr 22 och GY25).

Digitala resurser

Till utställningen finns även andra digitala resurser att använda i undervisningen. Det finns korta animerade filmer som handlar om fyra olika livsöden och ger en snabb inblick i hur livet var för människor förr och kan leda till vidare diskussion kring tiden och de ämnen som tas upp i filmerna. Personerna som filmerna handlar om är Snickar-Dea, Erik Arbin, Kai Gullmar och Anna i Köpmanholmen. Mer information finns i respektive tidsperiod nedan.

Vi jobbar gärna tillsammans med lärare och elever för att utbildningen ska bli så bra som möjligt och välkomnar er hit till museet. Men vi har även möjlighet att komma ut till skolan om ni har svårt att komma hit. Vi erbjuder även digitala visningar av våra utställningar. För att boka ett skolbesök på plats, digitalt eller på skolan maila till pedagogik@vnmuseum.se. Alla skolprogram är gratis för grundskola och gymnasium och kopplas till läroplanen.

När vi refererar till föremål i texten är de kursiverade. Föremålen i utställningen finns fotade och uppladdade på digitalt museum. Digitalt museum är en sida där olika museer publicerar delar av sina samlingar publikt. Det finns både foton och föremål och hur mycket information som finns varierar.

Föremålen i Nycklar till vår tid finns här: [Digitalt Museum](#)

Studion

Studion är ett rum som finns på samma plan som basutställningarna. Rummet kan användas när man vill dela upp en klass i mindre grupper så att en grupp kan arbeta i detta rum medan den andra besöker utställningen. I rummet finns ett stort bord för olika typer av skapande aktiviteter, en hörna att sitta och läsa i, samt en annan att spela bordsspel vid, det finns också en interaktiv projektor. Oavsett om du som lärare bokat ett program med museipedagoger eller inte, kan du använda detta rum för din undervisning här på museet.

Om utställningen

Nycklar till vår tid handlar om perioden 1700 fram till idag, rysshärjningar genom den kanske inte alltid så fria frihetstiden, till industrialisering och urbanisering, världskrig och hela vägen fram till vår teknikcentrerade nutid. Och så allt däremellan.

Händelser i Västernorrland och i världen som format livet för de som valt att göra länet till sitt hem, eller som passerat igenom på väg någon annanstans. Berättelserna från förr berättar lika mycket om idag som om det förflutna.

Utställningens namn syftar på en rad nycklar som belyser olika perspektiv på historien. Nycklarna består av fakta, bevarade fragment från verkligheten, som fogats samman med berättelser, föremål och bilder för att göra både dåtid och nutid mera begripligt.

Nycklarna låser upp till fakta om stora politiska visioner för landet Sverige och Västernorrland som en betydande del av världen, genom krig, handel och vetenskap. Men låter också besökaren möta den enskilda människans livsstrategier och öden när livet tar en vändning - änkan vars livskamrat förkommit som båtsman i krig, gästgiverskan som ser sitt gästgiveri i ruiner efter rysshärjningarna eller torparsonen som blir läkare och astronom.

Nycklarna finns för att ge perspektiv på identitet, tillhörighet och sammanhang, för moraliska och politiska frågeställningar. För att skapa förståelse för de som tidigare marginaliserats i historieskrivningen; en berömd låtskrivare som rör sig i könsöverskridande roller, en samisk kvinna som kämpar för barns rätt till skolgång och en familj i ett paradiset utanför välfärdens och samhällets satsningar. För att berätta om sådant som inte pratats om under lång tid, kanske på grund av smärtsamma minnen kopplade till makt och individ. Händelser som påverkat vår plats under lång tid. Folkrörelserna och skotten i Ådalen 1931, har påverkat människors liv och möjligheter, som att ha ett eget hem, få gå i skolan eller få leva tillsammans som familj.

Utställningen *Nycklar till vår tid* ger förståelse för liv, möjligheter och villkor i länet förr och nu och bjuder in till reflektion, kring människan och platsen i tid och rum, här och nu.

I utställningen finns en lång tidslinje efter en av väggarna i rummet. Närmast ingången visas en drömarfilm med scener från olika platser i Västernorrland. Filmen är producerad av filmaren Måns Berthas. Under den hänger en utsågad karta som markerar industriella

avtryck i länet genom tiderna. På nyckeln intill kan du utläsa om färgerna hänvisar till järnbruk, sågverk, vattenkraft eller vindkraftverk. Viktigt att komma ihåg är att kartan beskriver läget 2024 - det kommer troligen att komma fler vindkraftverk i framtiden.

I tidslinjen kan man utläsa några historiska nedslag genom tiderna. Under detta finns utdragbara hyllor med husmodeller. Husmodellerna är taktila, med syfte att man ska kunna dra ut och känna på husen.

Husmodellerna föreställer byggnadstyper som uppförts som en del av bostadspolitiken genom tiderna:

- Soldattorp. 1600-/1700-tal.
- Arbetarbostad i brukssamhälle. Inspirationen kommer från en bostad i Kejsarstaden, Bollstabruk. 1800-tal.
- Egna hem/Per Albin-torp. Modellen föreställer en slags blandning av hur de bostäderna kunde se ut. 1930-tal.
- Barnrikehus. Inspirationen kommer från barnrikehus i Sundsvall. 1930-tal.
- Högt lägenhetshus med solpaneler. Inspirationen kommer från Bonn Olles-hus i Örnsköldsvik. 2020-tal.

Mer information om vad husmodellerna representerar och den historiska kontexten står på skyltarna.

Längst ner visas tekniska föremål från slutet av 1600-talet och framåt. Föremålen är placerade i kronologisk ordning, utifrån när föremålstyperna uppfanns.

Tillgänglighet

Utställningen är formgiven i en färgskala av gråa nyanser. Rummet är anpassat för rullstolsburna besökare och det finns sittplatser i mitten av rummet. Ljud av en tåg bana finns samt olika dofter som kan puffas ut. Taktilt kan husmodeller röras vid. Filmer och ljudspår lyssnas på i hörlurar.

1700-talet

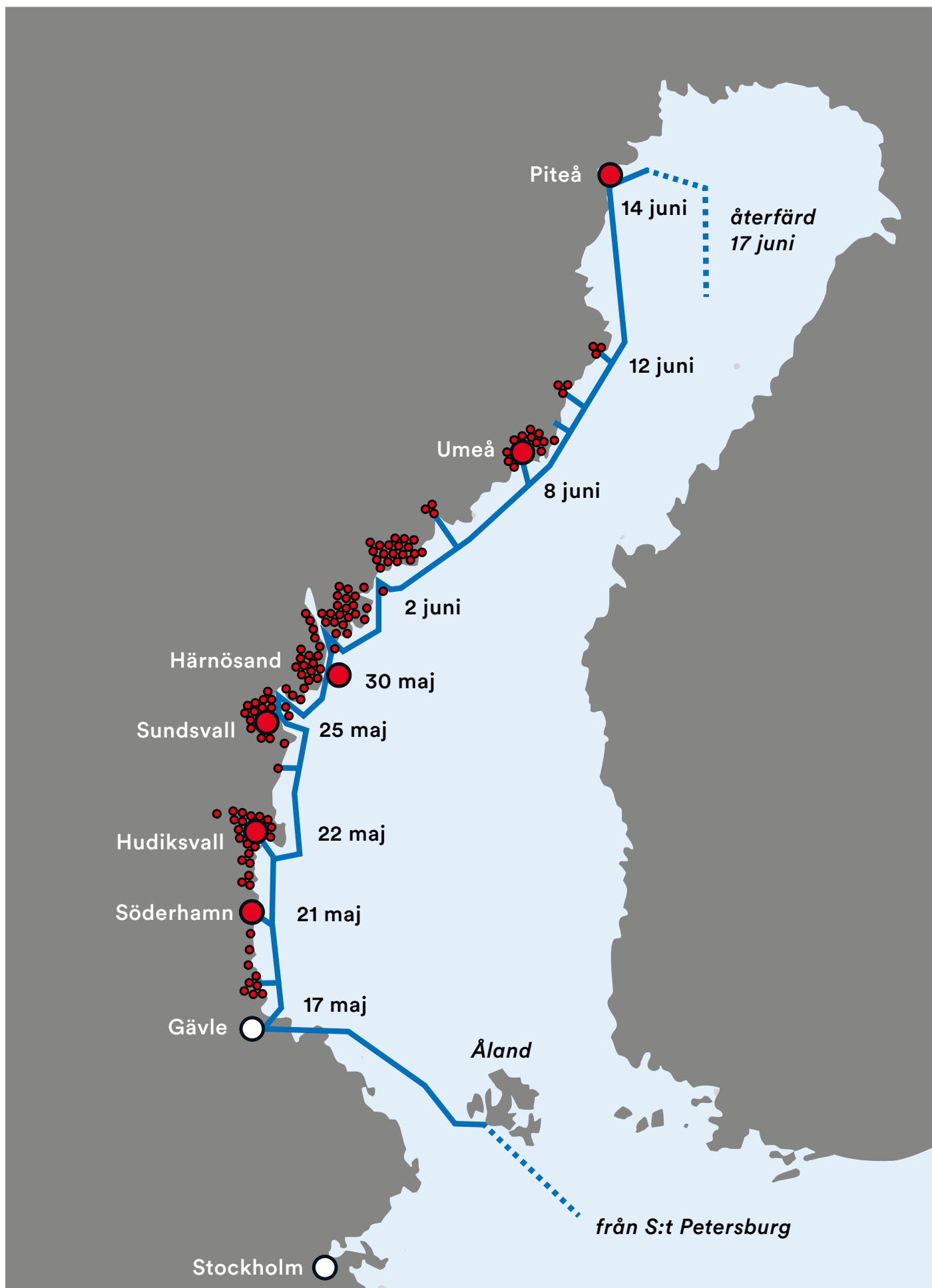
Krig

Under 1600-talet växte Sverige till en stormakt som erövrade många landområden runt Östersjön. Kontrollen över vattnet var viktig för makthavarna eftersom den som kontrollerade Östersjön kunde ta ut tull på handeln där.

År 1700 utbröt stora nordiska kriget (1700-1718) där Ryssland, Sachsen-Polen och Danmark skapade allianser för att ta tillbaka områden som de hade förlorat till Sverige. Förlusten vid Poltava år 1709 blev förödande. Över 20 000 svenskar blev krigsfångar, många i Sibirien. En del kvinnor och barn följde med armén ut i krig, i trossen. Karl XII sköts till döds i Norge 1718, och efter det började den svenska stormakten att falla samman.

Västernorränningarna var vana vid att det var krig, de hade betalat extraskatter, skickat ut sina män och pojkar att dö i främmande land och tagit emot tusentals krigsflyktingar från de östra delarna av landet, alltså Finland. Våren 1721 kom kriget för första gången till deras egna hem. Under slutskedet av stora nordiska kriget angrep Ryssland städer och byar längs kusten. Redan 1719 inledde ryska flottan en terrorkampanj som blev starten på vad som kom att kallas för rysshärjningarna. Våren 1721 inleddes nya fredshandlingar i Finland. När de svenska förhandlarna vägrade gå med på Rysslands krav skickade ryska tsaren återigen soldater till Sverige för att bränna gårdar och järnbruk, med syfte att stoppa allt som Sverige tjänade pengar på. Sundsvall brändes den 25 maj och Härnösand den 30 maj, men även stora delar av landsbygden i Medelpad och Ångermanland.

Vårdkasar tändes för att varna när de ryska soldaterna kom. Medan människor gömde sig i skogarna brändes deras bostäder, förråd och ladugårdar ner. En av alla som drabbades var änkan Christina Nordström i Maland, som ägde en stor gästgivar-gård. Gästgiveriet brändes ner och i utställningen finns det arkeologiska fynd från gästgiveriet. Bland fynden finns *keramik, pärlor, en holländsk kniv* med motiv av en säckpipeblåsare, *skärvor av fönsterglas, kritpipor, en ölhane och flera fingerborgar*. På platsen hittades även *53 mynt, koppar- och silveröre*. De äldsta är från 1500-talet, medan de yngsta är från tidigt 1700-tal.

Major Fieandt (1683-1741)

Johan Henrik von Fieandt föddes i Estland 1683 och tog som sjuttonåring värvning som ryttare för att sedan delta i slaget i Narva, Estland. Han deltog i flera slag under stora nordiska kriget, och blev vid flera tillfällen tagen som krigsfånge men lyckades antingen fly eller bli frisläppt. Vid ett av tillfällena fördes han söder om Moskva, men lyckades fly tillsammans med sin hustru och dotter.

Under rysshärjningarna fick Fieandt i uppdrag att försvara Sundvall mot de ryska soldaterna. Han försökte samla ihop borgare och allmogen för att försvara staden, men lyckades inte få ihop mer än 300 man. Strid utbröt mellan Sundsvall och Selånger, men försvaret bröt samman. Kavalleristerna brände de svenska galärerna och spannmålsmagasinen för att de inte skulle kunna användas av de ryska soldaterna. Både bönder och borgare flydde, och Fieandts lilla trupp skingrades av de 6 000 ryska soldaterna som hade anlänt. Man vet inte helt säkert om antalet ryska soldater stämmer, men de bör ha varit många gånger fler än den svenska styrkan.

I ett brev till landshövdingen i Gävle beskriver Fieandt flykten från Selånger, då han förföljdes av tre kosacker. En av dem sköt han med sin pistol, en av dem dödade han med sin värja. Med den tredje slogs han med, men brottningsmatchen slutade med att de utmattade skiljdes åt med ett handslag. Efter det tog han sig sårad till en gård i Torp där han fick vård. Det sägs *värjan* som ligger i montern lämnades kvar på gården av honom som tack för hjälpen. Under 2025 ligger en vikarievärja i montern, den ordinarie värjan finns att se på Sundsvalls museum.

Fred slöts mellan Sverige och Ryssland den 30 augusti 1721. Efter stormaktskrigen levde många soldater fattigt. Det gjorde även familjen Fieandt som till slut bosatte sig i Finland. Men år 1741 startade Sverige ytterligare ett krig mot Ryssland, nu för att ta tillbaka landområden man förlorat i förhandlingarna. Fieandt som då var 58 år gammal begav sig ut i fält en sista gång. Han dog samma år i slaget i Villmastrand, Finland.

Efter kriget stod Fieandts änka Elisabet Sofia ensam kvar med fyra söner. Familjen hade ekonomiska bekymmer och Elisabet uppmuntrades att söka adelskap, något som skulle innebära flera ekonomiska fördelar. Tio år efter Fieandts död beviljade svenska kungahuset familjen adelskap som från och nu tilltalades von Fieandt. Familjens originalsköldebrev med heraldisk beskrivning finns som kopia i utställningen, och originalet finns på Finlands riddarhus i Helsingfors.

Erik Arbin (1712-1785)

Erik Arbin föddes 2 maj 1712 i Säbrå, där hans morfar Göran (eller Georg) Wallin var biskop, det vill säga chef över kyrkan i Härnösands stift. När Erik var i 60-årsåldern skrev han en text om sitt eget liv. Där berättar han bland annat om sina minnen av rysshärjningarna 1721. Ta del av hans berättelse i filmen [via länken](#).

Indelningsverket

Krigsmakten behövde pengar, hästar, mat och människor. För att lösa detta införde kung Karl XI indelningsverket. Indelningsverket innebar att en eller flera gårdar i vissa byar gick samman och ansvarade för en ryttare, båtsman eller soldat som de avlönade och gav ett soldattorp och lite jord att odla. Systemet betalades av bönderna och fungerade som deras skatt till staten, och innebar dessutom att de själva slapp bli utskrivna som soldater. Torpen utmärktes med en *båtmanskyllt*. Soldatlivet erbjöd även ett sätt att försörja sig på. Det gav en bostad och möjlighet till matproduktion. Men om soldaten dog förväntades hustrun och barnen att flytta ut. En del gifte därför om sig med nästa soldat som skulle flytta in för att klara sig. Även minoriteter som inte annars hade samma rättigheter som övriga människor kunde bli en del av militären och fick därmed plats i samhället.

Sjömän som deltog i örlogs- och handelsflottan kallades för båtsmän. De kan delas in i olika kategorier, men de båtsmän som kom från Västernorrland var så kallade rotebåtsmän. Det innebar att borgare i städer och allmogen i vissa byar bildade en rote och var skyldiga att anskaffa och underhålla ett antal bestämda båtsmän åt staten. När båtsmanshållet under 1630-talet upprättades i Norrland, omfattades enbart socknar som låg inom en mils avstånd från kusten. Men området utvidgades allteftersom och så småningom blev hela Medelpad och Ångermanland en del av

båtsmanshållet. I utställningen visas ett exempel i dockstorlek på hur en *båtmans-dräkt* skulle kunna ha sett ut. Vid den här tiden saknades föreskrifter för hur båtsmän skulle klä sig, de hade helt enkelt sina egna vanliga kläder. Längre fram kom försök att åstadkomma en uniform.

Handel

Under 1700-talet ville den svenska kungen främja rikets handel. Landets ekonomi var dålig, mycket tack vare krigen, och man blickade utomlands för inspiration. I Sverige och ute i Europa spreds idén om merkantilismen, ett ekonomiskt system som kortfattat innebär: "vinst för den ene innebär förlust för den andre". Tanken med merkantilismen var att man skulle köpa varor billigt, och sälja varor dyrt. Staten skulle därför importera så lite som möjligt, för att i stället exportera egna varor.

När den internationella handeln ökade tog många västernorrländska bondpojkar chansen att arbeta som sjömän på handelsfartygen. Från Västernorrlands hamnar seglade skeppen ut över världen. Tidigare hade köpmännen inte fått handla med städer i söder, men den regeln avskaffades på 1700-talet. Skeppen lastades med trä och linne och kom tillbaka med socker och salt. I utställningen finns exempel på sådant som har använts till varor som importerades till Sverige under 1700-talet, så som socker (*sockerskrin*), salt (*samisk saltflaska*), *kaffemortel* samt porslin från Ostindiska kompaniet.

Tvångsarbetet var en del av världsekonomin i det som ofta kallas för triangelhandeln. Tobaken och sockret som importerades till Västernorrland odlades på slavplantager i Amerika, slavarna fördes från Afrika till Amerika i den transatlantiska slavhandeln. Från Sverige seglade man till Karibien, Asien och Medelhavet. Ön Saint-Barthélemy var svensk koloni i nästan hundra år mellan 1784 och 1878. Ön gick aldrig med någon direkt vinst, och man lyckades till slut återsälja den till Frankrike. 1813 förbjöds slavhandel i alla Sveriges territorier, men på S:t Barthélemy var minst en tredjedel registrerade slavar och det dröjde till 1845 innan öns slavar friköptes. År 1947 förklarade kung Oscar I slaveriet för olagligt.

På havet väntade äventyr - men också faror. Hundratals svenska sjömän kidnappades av nordafrikanska pirater på Medelhavet och blev slavar, precis som Jon Persson från Torp som gick till sjöss på ett holländskt skepp år 1711. Men han tillfångatogs av pirater och såldes sedan i Alger. Slavarne kunde få hjälp att skriva brev till sin släkt hemma i Sverige. Torpborna samlade pengar för att köpa Jon fri så han kunde återvända hem. De flesta slavarne kom dock aldrig tillbaka.

Textil handel

Kungamakten försökte i omgångar införa olika importförbud av lyxvaror, så som kaffe och bomullstextilier. Man uppmuntrade den svenska linneproduktionen och i Ångermanland frodades den, särskilt socknarna Sidensjö och Nätra utmärkte sig. I början av 1700-talet introducerades också så kallade spinnskolor. Stephen Bennet, en engelsk strumpvävare som flyttade till Sverige, blev direktör för en linnefabrik i Söderhamn och menade att:

”Det lin som växer uti Ångermanland, må billigt skattas för det bästa uti hela världen, som det äger både längd, styrka och finhet, vilka kvaliteter äro rara att finna uti ett och densamma slags lin. Några kvinnfolk uti Ångermanland bereda och häckla sitt lin rätt väl samt spinna någorlunda fint men extra jämnt och gott lingarn därav, dock långt ifrån den finheten, till vilken sitt garn och väva sine lärfter är eländigt, hos några få personer undantagades.”

Bennet fick i uppdrag att grunda skolor längs norrländska kusten, bland annat i Ångermanland. Under 1700-talet delade kungen också ut priser till de spinnerskor som spinner mycket och av god kvalitet. Den som var duktig och utmärkte sig kunde få en silverbägare eller en silvermedalj. Medaljerna delas ut över hela landet, men många vanns av nätrabor. Kvinnorna i Nätra fick medaljer så ofta att de temporärt undantogs att kunna bli medaljtagare.

Regeringen ville öka exporten och såg till att det byggdes en yllefabrik i Sundsvall och en linnefabrik i Härnösand. Fattiga kvinnor på landsbygden tvångsrekryterades för att spinna åt fabrikena. Spinnerskorna arbetade hemifrån. Det fanns också lärgossar, som bodde och arbetade på fabriken. Arbetsdagen började med morgonbön klockan 5 sommartid och lite senare på vintrarna.

Den höga kvalitén på linet som producerades i Nätra och Sidensjö berodde framför allt på att man ryckte linet tidigt på året för att undvika att det skulle frysa. Det innebar att fibrerna inte hann utvecklas helt, och blev rätt tunna. Linet innehöll därför inte så mycket fibrer, men blev istället av hög kvalitet.

Linne delades in i olika klasser utifrån lintrådarnas täthet. Ju tätare desto högre kvalitet. Klass 1 var den lägsta, med 10 trådar per centimeter (en vanlig kökshandduk är 30 trådar per centimeter). Klass 10 var 50 trådar per centimeter. *Premiumlärft* var av högsta kvalitet och en eftertraktad handelsvara. *Linfästen* sattes på spinnrocken och användes för att spinna lintråd som är det mest tidskrävande steget i linneproduktion. Linfästena kallas också för rockhuvuden. En del tillverkades som fästmansgåvor, vilket en del är mycket dekorerade. I Västernorrland förekom det ofta en lösttagbar toppkam, troligen med influens från öst. Borstarna i montern användes för att borsta lintråden i samband med spinningen, vilket resulterade i att den blev glänsande och mjuk.

Samiska handelsvaror

Under 1730-talet etablerades det så kallade sockenlapps-systemet som innebar att varje socken i mellersta Sverige, från norra Uppland till Ångermanland, kunde anställa en så kallad sockenlapp. Sockenlappar var bofasta samer som var anställda av socknarna för att utföra vissa arbetsuppgifter. Ofta var det arbetsuppgifter som bönderna inte ville utföra, så som avliva och flå hästar, hundar och katter. Den bonde som anlät sockenlappen skulle betala sockenlappen och förse honom med mat för sina tjänster. Andra uppgifter sockenlappen hade var att hålla bygden fri från varg och björn. Många sockenlappar var skickliga hantverkare och tillverkade föremål som bönderna behövde, så som tenntrådsbroderier, rep och korgar av rottågor. Andra vanliga handelsprodukter som samer ofta tillverkade var bland annat selbågar, rotslöjdsprodukter, tenntrådsredskap och skidor. Några av dessa finns i utställningen.

Sockenlappen och hans familj stod ofta långt ner på den sociala skalan och satt längst bak i kyrkan. Familjen bodde vanligen i en kåta eller stuga i socknens utkant. En del av dem hade några renar, kor eller getter. Sockenlapparna, liksom finnar och resandefolket, hade rykten om sig att kunna bota sjukdomar och använda magi.

I en del städer fanns också så kallade stadslappar som var en slags motsvarighet till sockenlapparna, bland annat i Härnösand och i Sundsvall.

Syftet med kronans införande av sockenlapps-systemet var att fördriva samer från Svealand, Dalarna och södra Norrland norrut. Anledningen var att kungen ansåg att samerna konkurrerade med böndernas jakt, samt att det förekom olovlig jakt på kronans marker. Kung Fredrik I skickade ut förordningar om att samerna ska tvångsförflyttas med eskort till lappmarkerna, men bönderna anhöll då om att få behålla en del samer att kunna anlita för en del sysslor och deras hantverk. Samer i Hälsingland och Dalarna skrev till kungen med begäran att få stanna med argumenten att de och deras förfäder var födda i landskapen, och de hade bott här i över hundra år. Det slutade med en kompromiss: varje socken fick ha kvar en samisk familj som bönderna skulle betala för. Andra krav var att samerna skulle vara bofasta, besöka kyrkan och låta undervisa sina barn i kristendoms-kunskap.

Sockenlapps-systemet levde kvar till senare delen av 1800-talet.

Nasafjäll

Silverbägaren som visas i denna monter är tillverkad av silver från Nasafjäll, Arjeplog. Under 1600-talet hittade man silver i Nasa, vilket resulterade i att man startade Nasa silververk. Förhoppningarna på fyndigheter var stora - Sverige var i stort behov av pengar, inte minst på grund av alla krig. Samer tvingades köra malmen från gruvan med sina renar. Det berättas om utmärglade döda renar som låg längs färdvägarna på grund av det tunga arbetet.

Gruvanläggningen förstördes i mitten av 1600-talet, men startade igen en period under 1700-talet. För att driva verksamheten bildade man ett bolag med 100 delägare. Silvret som hittades delades bland delägarna. I utställningen finns en *bägare* med inskriptionen O. Tengman. Det står för Olof Tengman som var en av delägarna. Bägaren hamnade senare hos en juvelerare i Härnösand.

Järnbruk

För att driva järnbruken med de brinnande eldarna användes träkol. Därför byggdes bruk i Västernorrland där det fanns mycket skog. Järnbruken behövde smeder, hyttdrängar, kolare och pigor. Arbetskraften hämtades från olika håll, tex kom valloner från nuvarande Belgien till Galtströms järnbruk 1713.

Personalen bodde på bruket. Den som rymde straffades med böter, andra gången med spöstraff. Ledarna på Galtströms bruk var upprörda över att de anställda dansade och spelade kort på fritiden. De bestämde att pigor och drängar som stannade uppe efter klockan nio på kvällen skulle böta.

Under rysshärjningarna 1721 beordrade ryska tsaren sina soldater att bränna gårdar och bruk längs norrlandskusten. På järnbruken framställes järn till svenska armén, men järnet var också en svensk exportvara. Genom att ödelägga bruken ville man strypa den svenska ekonomin, som redan var ansträngd på grund av alla krig.

I montern kan du bland annat se ett järnföremål från Bollstabruk, troligen en del av en spishäll, med år 1791 på. Bollstabruk kom sedan att bli ett stort sågverk, ett av få som finns kvar i länet idag.

På järnbruken tillverkades vapen, men också bruksföremål, så som strykjärn, lås, nycklar samt spadar. I den högra montern finns en del av en himmelsäng från Graningebruk. Tyget är troligen 1700-tal och importerat från ett europeiskt land. Motivet är inspirerat av Kina, vilket var populärt vid denna tid. Tyget är av kattun, ett bomullstyg med tryck. Kattun tillhörde under 1700-talet de varor som blev förbjudna att importera. Sängen, ljusstaken och spegeln är exempel på föremål som kunde finnas på herrgårdarna som byggdes i samband med järnbruken.

Vetenskap

Under 1700-talet fanns en vetenskapstörsta som bottnade i möjligheten att via utbildning kunna syssla med olika saker, såsom vetenskap. Nya idéer spirade överallt i samhället, inte minst eftersom läskunnigheten slog igenom på 1700-talet. Både pojkar och flickor fick lära sig att läsa, det var ofta klockarens uppgift. Människor studerade böcker, tidningar och broschyrer. De grubblade och funderade.

Nils Gissler (1715–1771)

Nils Gissler föddes i Gissjö, Ånge, och var Västernorrlands första läkare. Gisslers pappa var bonde, nämndeman och kyrkvård. Det var långt ifrån självklart att han skulle få en utbildning men kyrkoherden Thelaus i Torp upptäckte att Gissler var intresserad av böcker när han blev vän med Thelaus söner. Kyrkoherden lät Gissler sitta med på sin privatundervisning av yngste sonen. Gisslers föräldrar ville inte att han skulle läsa utan ville att han skulle stanna hemma och bli bonde. Men Nils skaffade sig själv boende i Härnösand så att han kunde gå i trivialskolan från 1724–1729. Efter det började han på Härnösands gymnasium. Där var han besviken över bristen på utbildning i naturvetenskap, och tyckte att man ägnade för mycket tid åt döda språk. Han finansierade sina studier genom att mellan terminerna samla pärlor från flodpärlmusslor. I Uppsala började han studera till präst men bytte sedan fokus till matematik och senare till medicin.

Som enda utbildade läkaren i länet reste han runt för att hjälpa sjuka. Men han hade också en egen klinik i hemmet, där han behandlade patienterna. Den som var fattig slapp ofta betala. Utöver sin profession som läkare var han också en riktig mångsysslare. Bland annat publicerade han även skrifter om zoologi, geologi och astronomi. Han skrev om allt från musslor och bävrar till landhöjning. I montern representeras hans yrke och intressen av den senare daterade apotekarlådan, fylld med mediciner, samt *himmelsgloben* på övre trappsteget. På baksidan av montern finns en illustration över Nils Gissler när han betraktar venuspassagen år 1769.

Venuspassager inträffar då planeten Venus befinner sig framför solskivan sett från jorden, och framträder som en svart prick. Fenomenet inträffar ca vart 120:e år. År 1769 hjälptes flera vetenskapsmän från olika platser i världen åt för att observera passagen, med syfte att räkna ut jordens avstånd till solen. Genom att observera passagen från olika platser på jorden kan man få fram en vinkel, från vilket avståndet mellan Venus och solen (och därmed jorden och solen) kan mätas. På ju fler platser på jorden avståndet mäts, desto säkrare blir resultatet. Genom observationerna 1769 kunde man för första gången mäta avståndet mellan jorden och solen med precision, vilket blev början på den moderna uppmätningen av solsystemet.

I Sverige samordnades observationerna av Kungliga Vetenskapsakademiens sekreterare Pehr Wargentin, som fått i uppdrag att koordinera de svensk-finska expeditionerna. De lånade ut instrument för uppmätandet och i flera fall fick man sedan behålla instrumenten. I Härnösand betraktades passagen av den astronomiintresserade Gissler. Till höger om illustrationen i montern finns kopior av brev skrivna av Nils Gissler, var av ett av dem är till Pehr Wargentin.

Peter Artedi (1705-1735)

Peter Artedi föddes i Anundsjö 1705 och växte upp i Nordmaling där hans pappa arbetade som kyrkoherde. Artedi hade alltid dragits till vattnet och till stränder. Som tolvåring började han studera på Härnösands gymnasium där han läste klassiska språk. Men fritiden ägnade han åt att undersökta fiskar och samla på blommor.

Han flyttade senare till Uppsala för att studera filosofi och teologi men drogs till naturvetenskapliga ämnen, och började därför studera medicin. I Uppsala träffade han Carl von Linné som han blev god vän med, och som skrev inledningen till Artedis manuskript *Ichthyologia*. *Ichthyologia* är ett verk om ichthyologi, dvs läran om fiskar och publicerades efter Artedis död. Det omfattande verket består av vetenskaplig systematisering av fiskar, där han förklarar klassificering och det som senare av forskare kallas för familjer. Artedi har därför kallats för fiskforskningens fader.

Artedi anställdes av apotekaren Albertus Seba i Amsterdam att färdigställa hans verk *Thesaurus rerum naturalium*, ett enormt litterärt verk med illustrationer och information om djur. Tredje och sista delen handlar om fiskar, och Artedi skulle vara med och fullfölja verket. Utgångspunkten var Sebas stora samling fiskar från hela världen. Artedi blev bara 30 år gammal, i en olycka drunknade han i Amsterdams kanaler.

I montern representeras havet av fiskar i glasburkar, men även en gädda, blåfisk, dolksvans och flygfisk. I titthålet på baksidan av montern ser du en kopia ur en sida av *Thesaurus rerum naturalium*, med fiskar som Artedi har varit med och artbestämt. Originalverket är egentligen mycket större.

Carl Gustaf Nordin (1749-1812)

Nordin föddes i Stockholm, men flyttade till Västerbotten när hans far blev utnämnd till kyrkoherde i Robertsfors. Nordin var intresserad av historia, både medeltid och fornnordisk historia. Efter studier i Uppsala fick han tjänst som lektor i latinsk poesi och värtalighet vid Härnösands gymnasium, där han inte trivdes. Han flyttade därför tillbaka till Stockholm för att fortsätta sina historiska efterforskningar, men hade lovat sin svärfar att ta över pastoratet i Skellefteå om denne skulle avlida. När svärfadern dog oroade han sig över att bli tvungen att överge sin tjänst i Stockholm, men han lyckade få behålla lektoratet under tjänstledighet samtidigt som han tog över pastoratet. Nordin var en stark anhängare av Kung Gustav III, något som för hans del innebar konflikter i det politiska livet Härnösand. Gustav III införde flera regler som inte uppskattades av överklassen och han hade därför många kritiker.

Nordin grundade det första tryckeriet i Västernorrland, i Härnösand. På tryckeriet fanns en arbetsledare, en piga och två typografer. År 1811 trycktes här den första ompletta bibeln på sydsamiska. Du kan se en kopia av *bibeln* i montern om missionering på 1800-talet. I montern i 1700-talsdelen visas en *ask* samt *sigillstämpel* som har tillhört Nordin. Tittar man nära ser man hans initialer.

1800-talet

1800-talet är ett århundrade i konstant förändring och som kan beskrivas med många termer. Urbanisering, industrialisering, folkrörelser, skolväsende, utvandring och många, många fler. Det århundrade då krigen slutar härja i Sverige och början till 1900-talets välfärdsstat läggs. Befolkningen ökar och nödåren slår hårt mot matproduktionen. De flesta bor emellertid fortfarande på landet och brukar jorden, men fler och fler flyttar till städerna.

Kring Sundsvall och längs Ångermanälven byggs sågverk. Böndernas och torparnas barn blir arbetare. De är inte längre beroende av väder och goda skördar. Nu styrs deras öde av internationella konjunkturer och aktiekurser. Deras liv förbättras på många sätt, men de äger inte längre sin jord och kan inte kontrollera sin arbetsdag. Hos de maktlösa växer drömmen om ett bättre liv. Om att få leva lite bättre, tro som man vill och kunna göra sin röst hörd.

Sågverken

Få saker är så kopplade till 1800-talets Västernorrland som sågverksindustrin. Här fanns rikedomarna, skogen. Dessutom finns det stora och små vattendrag och älvar. Kombinationen av det gjorde att man på 1800-talet började bygga massor med sågverk längs kusterna. De nya ångsågarna var mycket mer effektiva än de vattendrivna sågarna. Från skogen kunde man ta timmer och frakta det på älvarna till kusten på ett relativt enkelt sätt, timmerflottningen var en viktig förutsättning till sågverkens framgång. Så fanns det också mycket och billig arbetskraft. Många var villiga att jobba på sågverken. Där fick de dåligt betalt men i många fall var det ändå bättre än vad de hade haft. Många flyttade hit från andra delar av Sverige men även från Finland och Norge. De flesta sågverk byggdes på 1870-80-talen men några så tidigt som på 1850-talet.

På vintern arbetade skogshuggarna i skogen med att fälla träd och dra ut dem till vattendragen. Det var ett hårt och kallt liv för både män och hästar. Man bodde i enkla stugor med jordgolv och en eldstad mitt i rummet. På morgonen kunde det vara så kallt att man vaknade med håret fastfruset i väggen. Det krävdes fet och mättande mat för att klara av arbetet, kolbullar var vanlig skogshuggarmat. Vattnet fungerade som billigt transportmedel för flottning av virke, och utan det hade träindustrin inte kunnat växa i länet på sättet den gjorde. Flottningen i sig har alltså haft en stor betydelse för länets övergång från bondesamhälle till industrialisering. I mitten av 1800-talet började man i större utsträckning ordna vattendragen till flottleder. Vattenlederna rensades från sådant som kunde hindra timrets framfart, så som träd och stenar. Lederna rätades också ut, och mindre vattendrag rustas upp för att de skulle kunna användas för flottning. Man byggde också regleringsdammar för att få bättre flöde på platser med trånga passager, och där det kunde vara besvärligt att frakta timret byggde man så kallade trärännor. Flottarnas uppgift var att leda det fällda virket fram i vattnet, vid mindre vattendrag och starka strömmar. De hade också i uppgift att bogsera timmer över lugna vattendrag. Arbetet var farligt och säkert blött och kallt. Om man ramlade i vattnet och hamnade under timret kunde det gå illa. Timret transporterades ibland långa sträckor. Det var inte säkert att ett träd hann fällas och flottas till destinationen under ett och samma år. Till en början kunde det ta 3-5 år innan stockarna nådde sågverken, senare drygt 1 år. Timmer som man inte trodde skulle hinna fram under första flottningsåret barkades innan det flottades.

Under sågverksepoken växte Västernorrlands befolkning drastiskt. Familjer från hela landet, många från Värmland, flyttade till Sundsvall och Ådalen för att få jobb på sågverken. Arbetsdagarna var långa och lönerna dåliga. Men här erbjöds åtminstone arbetstillfällen och bostäder. Till en början kunde man inte hålla sågverket öppet året runt utan man arbetade på verket under sommarhalvåret. På vintern kunde männen

försörja sig som skogshuggare. Många familjer drygade ut kassan genom att kvinnan tog på sig extra arbete i form av till exempel tvätt åt bättre bemedlade om hon själv inte arbetade på sågverket.

Det byggdes många sågverk, särskilt i Sundsvallsdistriktet och i Ådalen. I Sundsvallsdistriktet fanns år 1900 40 ångsågar, och även i Ådalen fanns ett fyrtiotal sågverk. Efter andra världskriget stagnerade sågverksindustrin på grund av utländska konkurrenter och råvarubrist. Flera sågverk ersattes då med massaindustri, som hade lägre krav på virkets kvalitet.

Arbetsgivarna byggde ofta bostäder för arbetarna att bo i under tiden som de var anställda på verket. Förutom bostäder byggdes även annat, som ekonomibyggnader, lanthandel och skola och bildade på så sätt sågverkssamhällen. Att arbeta på sågverket innebar därmed en del förmåner, utöver att man fick betalt. Men eftersom allt också ägdes av arbetsgivaren så var denne i klar maktposition över arbetarna. Även skolor byggdes, och på loven arbetade barnen på sågverket. När barnarbete förbjöds år 1881 fick sågverken undantag eftersom träexporten ansågs vara så viktig för landets ekonomi. Enligt Länsstyrelsen i Västernorrland år 1899 arbetade många minderåriga på sågverken och att det var bra för ordningen och sedligheten. Barn över 10 år ansågs kunna jobba åtta timmar om dagen. Barn fick ofta jobba med arbetsuppgifter där det var en fördel att vara liten och smidig, som att plocka spill eller markera virke.

Arbetet var inte riskfritt för någon, det var monotont och utöver skador av sågar och annat var förslitningsskador vanliga. Stabbläggarna hade ett av de farligaste och jobbigaste arbetena, och det ansågs vara ett av de finare jobben. De använde sig av en *bärputa*, en typ av kudde för att skydda axeln. Den lastade de planken på och sprang sedan upp och ner och staplade det kapade virket på staplar. Det var inte bara män och barn som arbetade på sågverken utan kvinnorna arbetade också, och tog samtidigt hand om hem och barn men de hade andra arbetsuppgifter än männen.

Under 1870-talet börjar virkespriserna falla och sågverksarbetarnas löner sänks därför kraftigt. Mellan 1878-1879 sänks arbetarnas redan knappa löner mellan 20-25%, vilket slår hårt mot familjerna. Arbetare vid sågverken var helt utlämnade åt arbetsgivarnas tycke, kollektivavtal saknades och man hade lite att säga till om. Att de dessutom ofta bodde i bostäder upplåtna av arbetsgivarna förvärrade situationen. Utöver detta var dessutom arbetet på sågverken delvis säsongbundet. Arbetarna i Sundsvall krävde då att få återgå till sina gamla löner, vilket avslogs och senare utlöste den stora Sundsvallsstrejken 1879. Ca 5000 arbetare deltog i strejken som pågick på ett tjugotal sågverk i Sundsvallsdistriktet.

Strejken fick stort genomslag men arbetarna fick till slut acceptera nederlag. Arbetsgivarna hotade med att vräka familjer från sågverkets bostäder, och de tillkallade dessutom till militär hjälp. Strejken upphörde men missnöjet kvarstod.

Folkrörelserna

I mitten av 1800-talet uppstod folkrörelserna i Sverige. Folkrörelserna består av, väckelserörelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen. Trots viss tvetydighet kring huruvida idrottsrörelsen och rösträttsrörelsen räknas som folkrörelser, så är alla fem viktiga delar i välfärdssamhällets framväxt. Folkrörelserna var frivilliga och demokratiskt uppbyggda organisationer där alla medlemmarnas allas röster vägde lika mycket, oavsett social eller ekonomisk bakgrund. Oavsett folkrörelse fick deltagarna lära sig om demokrati och chans att studera andra saker, även de som inte gått mer än några år i skolan fick möjlighet till nytt lärande. Många folkhögskolor drivs av olika folkrörelser, både religiösa och ickereligiösa. Rörelserna gav också människor, framförallt de som arbetade på fabriker och levde i brukssamhällen, en ny gemenskap. I samband med industrialismen flyttade många människor till städer och fabriker, vilket innebar att man inte längre hade samma sociala sammanhang som man tidigare haft.

Väckelserörelsen uppkom som en reaktion på avsaknaden av religionsfrihet. De ville få tillbe Gud på deras egna sätt. Ett exempel är baptisterna, som till en början mötte hårt motstånd eftersom baptisterna förespråkade religionsfrihet och troendedop. Baptisterna vägrade döpa barn, utan döpte istället vuxna människor som själva valt att tillhöra församlingen (och gör så fortfarande men idag är baptistsamfundet sammanslaget med missionskyrkan och metodistkyrkan och har bildat Ekumeniakyrkan). Ett annat exempel är frälsningsarmén, i utställningen finns tex en *Slumsysterhatt*, de verkade i städernas fattigaste områden med att besöka fattiga och sjuka samt servera mat till behövande.

Nykterhetsrörelsen fick stort genomslag i landet, och även i Västernorrland. Alkoholismen var ett utbrett och stort socialt problem, vilket startade en livlig debatt och senare en folkrörelse som förespråkade ett alkoholförbud. 1922 genomfördes en folkomröstning om ett alkoholförbud skulle genomföras eller inte. Det var den första folkomröstningen som hölls i Sverige. Nej-sidan vann med knappt en procents marginal. En majoritet av de som röstade om frågan i Västernorrland röstade ja till ett förbud.

Den största folkrörelsen var arbetarrörelsen som företrädde arbetarklassen och syftade till att ge arbetarna bättre arbets- och livsvillkor. Genombrottet kom i samband med att arbetare organiserade sig i strejker. Arbetarrörelsen resulterade i att man dels organiserade fackföreningar och dels grundade Sveriges sociala arbetarparti (Socialdemokraterna).

Skolan

Enligt folkskolestadgan 1842 skulle alla församlingar i Sverige ha en lärare och skola där barnen skulle få lära sig att läsa, skriva, räkna och få grundläggande kunskaper i kristendom och kyrkosång. Stadgan innebar att fler församlingar inrättade skolor - i mitten av 1800-talet hade de flesta församlingar åtminstone en skola. Folkskolan blev ett viktigt steg till demokratisering i landet, i och med att nästan alla fick möjlighet att gå i skola (dock inte samiska barn). Det blev också ett första steg till det utbildningssystem vi har idag med allmän och gratis utbildning. Folkskolan möttes däremot av en del protester, framförallt från föräldrar som behövde barnen på gården. Genom den allmänna utbildningen kunde nu samhällets tidigare förutbestämda roller luckras upp. Folkskolan blev därmed ett viktigt steg till det som senare blev jämlikhet, allmän rösträtt och sociala förbättringar.

De flesta barnen gick endast folkskola och slutade därmed studera innan de nådde tonåren. Barnen från rika familjer skickades till allmänna läroverket (sekundärutbildning) eller till flickskolan. Länets första gymnasium grundades redan på 1600-talet i Härnösand.

På friluftsmuseet finns ett skolhus från Gideå socken utanför Örnsköldsvik. Det invigdes 1846 och har två våningar. Skolsalen ligger i byggnadens övervåning, medan nedervåningen användes som tillfällig bostad för till exempel barnmorskan eller andra av byns behövande. Skolans lärare var också klockare och bodde därför i klockaregården.

Byggnaden var en av de första folkskolorna i Västernorrland och ansågs modern på sin tid. Huset är en halvkorsbyggnad som är en av länets mest vanliga byggnader. Skolan användes under 40 år tills en ny skola togs i bruk 1886. Då användes istället byggnaden bland annat som slöjdsal och sockenstuga. 1933 flyttades Skolan till Murberget.

Stadsliv

På 1800-talet fanns det judiska församlingar i ett fåtal städer i Sverige. En av dem fanns i Sundsvall, och därför bosatte sig många judar där. År 1870 beslutade riksdagen att judar skulle ha nästan samma rättigheter som övriga svenskar vilket innebar att de, som tidigare behandlats som andra klassens medborgare och levt med flera restriktioner, nu kunde skapa sig en karriär och få mer inflytande både socialt och politiskt. Flera judiska familjer startade därför egna företag, flera av dem blev framgångsrika. Det finns än idag Sundsvallsbor som kommer ihåg affärerna, och i utställningen finns två galgar från judiskägda butiker i Sundsvall: Rosenbaum och Nasielskys.

Den 25 juni 1888 var en ödesdiger dag. Det hade varit väldigt varmt och torrt väder i stora delar av landet den sommaren och den dagen brann det i flera städer. Men ingen stans blev branden så stor som i Sundsvall. Staden hade då 10 000 invånare, och av dem blev 9000 hemlösa. Branden fick mycket publicitet, inte bara i Sverige, och det startades insamlingar både inom- och utomlands till de behövande i Sundsvall. Nästan all bebyggelse var av trä, och branden spred sig snabbt. Efter branden bestämdes att staden skulle byggas i sten för att förebygga stora bränder. Resultatet blev det som vi idag kallar för Stenstan, och som nu räknas som ett riksintresse.

I utställningen finns flera föremål som använts av brandmän på 1800-talet. Brandsprutor och en hink, men även en så kallad strålförardräkt, som använts av den som fört brandsprutan närmast elden. Det röda tyget är av linne och inuti finns bla ett lager gummi. Det finns ett hål vid munnen för att man ska kunna andas men den pluggas igen när man står vid elden. Bredvid eldföremålen i montern finns ett uppbyggt och delvis bränt borgarhem, som det kan ha sett ut i Sundsvall till exempel.

Snickar Dea (1853-1928)

Snickar Dea, eller Dorotea Salomonsson som hon hette egentligen, levde mellan 1853 och 1928 i Junsele i Sollefteå Kommun. Dorotea var en mycket skicklig träsnidare, därför kallas hon för Snickar Dea. Hon började snida trä redan som sjuåring, och som vuxen försörjde hon sig på sina träskulpturer.

Hon levde fattigt och flyttade under några år runt från gård till gård med sin man och deras barn för att söka efter boende och arbete. Till sist bestämde de sig för att bygga ett eget enkelt hus i Junsele. De hade inte råd att köpa egen mark, så de byggde på statens, vilket inte var tillåtet. Kronofogden såg till att huset revs, men familjen byggde envist upp det igen. Samma sak hände tre gånger. Snickar-Dea snidade bland annat figurer som föreställer samer på skidor och renar med akkior. Familjen hade god kontakt med de samiska familjer som fanns i närområdet.

Men efter att hennes man begav sig ner till Stockholm för att berätta om deras situation för riksdagsmännen, så fick de tillslut tillåtelse att bygga hus på statens mark, samt pengar att bygga huset med.

[Film via denna länk](#)

Pigan Anna i Köpmanholmen

“Här ska åter en gång vila vall” sa den samiska pigan Anna i Köpmanholmen. Hennes stuga revs för att ett sågverk skulle byggas i Köpmanholmen och hon fick flytta därifrån. Idag finns sågverket inte kvar och där stugan låg finns Herrgårds-parken med ett konstverk till minne av Anna. På kartan från 1797 finns en “Lappstuga” utmärkt.

[Film via denna länk](#)

Karta över Rönnsuddens med Annas stuga utmärkt som “Lappstuga”.

1900-talet

Västernorrland har alltid varit en del av världen, men under 1900-talet krymper avstånden snabbare än någonsin. En börskrasch i New York kan göra en hamnarbetare i Ådalen arbetslös. Om kriget kommer måste alla vara beredda.

Det gamla fick lämna plats åt det nya. I Sundsvall byggdes barnrikehus för barnfamiljer med låga inkomster. Vatten i kranen, kylskåp, frys och värme på vintern. De stora rivningarna på 1900-talet gjorde att levnadsstandarden höjdes, men kanske också att traditioner hamnade i glömska. Småjordbruk lades ner och flyttlassen gick till kuststäderna där arbete fanns på industrier, varuhus och kontor.

I Sundsvall revs stora delar av Västermalm och Södermalm. Östanbäcken i Härnösand var nära att stryka med, men fick vara kvar.

Under miljonprogrammet 1965-75 byggdes både småhus och höga betongklossar i länet. Miljonprogramsområdena hade hög status. Där fanns moderna lägenheter för den som arbetade hårt och skötte sig.

Folkhemmet

Under första hälften av 1900-talet genomfördes olika sociala satsningar, framförallt inom vården. I Härnösand byggdes vanförestalten som dels behandlade patienter med olika fysiska funktionsnedsättningar, dels erbjöd praktiska yrkesutbildningar, bland annat i sömnad eller snickeri för att förbereda personerna inför arbetslivet. Patienter från hela Norrland åkte till vanföret, och en del bodde där längre perioder. Bland annat tillverkades proteser och utrustning för att hjälpa patienterna i vardagslivet. Den höga platåskon och benprotesen är exempel på sådana. En del av de som bodde på vanföret trivdes bra. Här kunde de umgås med personer med liknande erfarenheter. Man delade gemenskap och för barn som var inlagda fanns en skola på plats. Andra patienter minns istället sin vistelse på ett helt annat sätt. Ofta bodde de egentligen långt bort, och vistelsen innebar att hamna långt från släkt och vänner. Det hände att en del patienter vantrivdes så mycket att de försökte rymma.

Vanförestalsten avvecklades på 1970-talet och idag används byggnaden av Riksarkivet.

Riva och bygga

Under 1900-talet sker tydliga förändringar inom bostadspolitiken. I början av seklet var Sverige ett av de fattigaste länderna Europa, och många levde trångt i undermåliga hyreshus.

Under 1930-talet genomfördes olika politiska satsningar, såsom egnahem, Per-Albin-torp och barnrikehem, för att utveckla bostäder. Bostadspolitiken ett debatterat ämne under 1930-talet. På grund av depressionen var många svenskar arbetslösa, och arbetsmarknaden präglades av konflikter. Samtidigt fanns en tydlig utvecklingsoptimism och vilja att försöka förbättra bostäder för allt fler. Den svenska folkhemstanken introducerades och fick stort genomslag. Folkhemstanken var egentligen ingenting mer än ett begrepp och ideologi, ingen politisk målsättning. Tanken bakom folkhemmet var en rad sociala idéer där staten skulle ansvara för att alla levde i social och ekonomisk trygghet. Begreppet nämns redan 1928 av statsminister Per Albin Hansson. Per Albin-torpen som infördes på 30-talet var ett förslag som han genomförde, och husen kom därför att uppkallas efter honom. Torpen var en satsning på bostäder på landsbygden, med en tanke att kunna kombinera arbete på industrier

och ha eget jordbruk. Var du skötsam kunde du alltså kunna få låna pengar av staten för att uppföra ett enkelt torp.

Liknande tankar fanns kring barnrikehusen som var bostäder för familjer med många barn men knappa ekonomiska resurser. Barnrikehusen kunde byggas som enfamiljshus likväl som flerfamiljshus. Kommunerna bekostade tomterna för dessa bostäder. Flerfamiljshusen bestod av lägenheter med två rum och kök. Toaletter infördes inomhus, så man slapp de dragiga dassen på gårdarna. I Sundsvall byggdes de första barnrikehusen i slutet av 1930-talet vid Grönborgsgatan, Västermalm. Gårdarna till barnrikehusen ordnades med gungor, sandlådor och andra lekredskap.

En annan stor bostadssatsning var givetvis 1960-talets miljonprojekt, ett program med ambitionen att bygga en miljon bostäder under en tio års period. Programmet genomfördes för att möta behovet av bristen på bostäder som uppstått då allt fler flyttade in till städerna. I samband med detta revs också en del äldre bostadsområden. I Sundsvall uppfördes bostadsområden som Nacksta, Bergsåker och Bydalen.

Lubbe Nordström

Författaren Lubbe Nordström växte upp i Härnösand och skrev flera litterära verk om sin hemstad, inte minst om Öbacka. Han drevs av en stark tro att industrialismen och kapitalismen kunde föra goda saker med sig. På 1930-talet åkte han runt på en flera veckor lång resa genom Sverige för att dokumentera och rapportera i ett radio-reportage om svenska folkets bostadssituation. Under sina resor betraktade och ifrågasatte han underklassens fattigdom och misärliknande bostadsförhållanden. Reportaget speglade delvis ett visst förakt gentemot vissa, framförallt fattiga, grupper. Men reportaget väckte samtidigt en välbehövd debatt om landsortens bristande levnadsstandard. Reportaget resulterade i boken *Lort-Sverige*. Lubbe hade en stark övertygelse om att en av lösningarna till den dåliga hygien och standarden var linoleummattan - om fler hade *linoleummatta* skulle man få det bättre.

Ådalen

Under 1930-talet pågick en ekonomisk kris runt om i världen. Löner sänktes och många blev arbetslösa - i Ådalen låg arbetslösheten på ca 85%. Vid denna tid fanns inte heller något socialt skyddsnät, så som ersättning vid arbetslöshet. Många var fattiga.

1930 strejkade arbetare vid Marmaverkets fabrik i Söderhamn. Arbetsgivarna hade gått ut med lönesänkning för sina anställda. Det gick inte arbetarna med på och en protest bröt ut. För att produktionen skulle fortsätta anställde företaget strejkbrytare,

vilket inte bara upprörde arbetarna på Marmaverket utan även på andra arbetsplatser. Konflikten spreds därmed till andra fabriker i närområdet. De fick dåligt rykte och sågs som förrädare av strejkare. Konflikten fortsatte och allt fler strejkbrytare anställdes för att lassa pappersmassa ombord på båtarna.

1931 började fabriksarbetare i Västernorrland sympatistrejka för Marmaverkets arbetare. Det började i Utansjö och Sandviken, som ingick i samma sågverkskoncern som Marmaverket. Strejkbrytare skickades därför dit, vilket resulterade i att de strejkande arbetarna och sympatisörerna tågade till Sandviken för att konfrontera strejkbrytarna. Strejkbrytarna tvingades till Kramfors för att göra avbön (be om ursäkt) men misshandlades av de strejkande. För att skydda strejkbrytarna skickades militär från Västernorrlands regemente.

Den 14 maj hölls ett möte mellan fackförbundets ledare i Frånö folketshus för att diskutera situationen. Utanför samlades en stor folkmassa som spontant bildade ett långt demonstrationståg som rörde sig mot Lunde, där både strejkbrytare och militären befann sig. Mellan 3 000 - 4 000 personer anslöt sig till tåget, som bestod av arbetare, kvinnor, barn, föreningar och en orkester.

När militär och demonstranter möttes i Lunde uppstod oroligheter. Bland militären trodde man att demonstranterna var farliga och beväpnade. Det sägs att en av militärernas hästar blev skrämmd av fanbärarnas flaggor, och ryttaren föll av. Då sköt militären. Kapten Mesterton ropade då "Stop i lagens namn, annars skjuts här skarpt" - men tåget, som är kilometerlångt, trycks framåt och utan att stanna. Då öppnar militären eld mot demonstranterna. Skotten slutade då Tore Alespång i demonstrationståget trumpetade "eldupphör". Militären hävdade senare att man tyckt sig höra skott från demonstranterna, medan demonstranter menade att de varit obeväpnade. Det visade sig senare att de inte hade några vapen. Alespång blir senare åtalad på grund av att han trumpetade på eget bevåg utan order men åtalet lades ner.

Fyra arbetare samt en åskådare dog av skotten. Efter skottlossningen i Ådalen utlöste protester över hela landet. Dagen efter samlades 150 000 personer på Gärdet i Stockholm för att demonstrera mot händelserna.

Dagens Nyheter utgives i dag i två nummer, I och II. Pris för båda numren 15 öre.

CHEFREDAKTÖR, STEN DEHLEHNER
ANDRÄ KEMNÄND, NAR LUNDQVIST
KONSTNÄR & POLITIK, LEIF KILHELDING

DAGENS NYHETER. I.

LÖSNUMMERPRIS 15 öre
ÅRSPRIS 150 kronor
TIDNINGEN DAGENS NYHETER, STOCKHOLM

Nr 130 Uppslaga A Lördagen den 16 Maj 1931 Stockholmsuppl. nr 21819

Blottade huvuden, florbehängda standar i arbetarnas

SORGTÅG TILL GÄRDET

Kommunistiske riksdagsmannen Erik Ohlsson, i. h., interpellation för statsministeren.

Ådalsdebatt i riksdagen.
Regeringen svårt anklagad för militärkommanderingarna.
Stort kommunistrabalder.

MÅNGA NEDKLUBBNINGAR, SAMMANTRÄDET AVBRUTET.

Statskonferens i Ådalen. Riksdagen öppnades med ett stort möte. Ohlsson gjorde en kraftig interpellation mot regeringen. Han anklagade regeringen för att ha låtit militärerna gå till Ådalen utan tillräcklig förberedelse. Han krävde att regeringen skulle svara för de döda och skadade. Riksdagen bröt upp i en storm av applåder och rop. Ohlsson blev stående på sin plats och fortsatte att tala. Riksdagen slutade till slut med att Ohlsson blev stående på sin plats och fortsatte att tala.

Bildreportage från Stockholm och Ådalen SID. 10

En ståtande bild från Gärdet, när den verkliga tillställningen.

Pluton för torvdrags beväring i Ådalen (i bakgrunden flaggan på hals stång). Skottlossningen skedde på lördagsmorgnen.

Militär och extrapolis återkallas från Ådalen. Arbetarna utlova lugn.

SYMPATIÅKTIONER ÖVER HELA LANDET

På fredagskvällen gav Huvudstadens (Västmanlands) församling ett stort möte. Det var ett stort möte. Militären återkallades från Ådalen. Arbetarna utlovade lugn. Sympatiaktioner hölls över hela landet. På fredagskvällen gav Huvudstadens (Västmanlands) församling ett stort möte. Det var ett stort möte. Militären återkallades från Ådalen. Arbetarna utlovade lugn. Sympatiaktioner hölls över hela landet.

Polisen gör check mot tillrättade vid demonstration utanför Årstadens Betong på Rindögatan.

TROLLSLÄNDAN' ÖVER GÄRDET I KVÄLL KL. SJU.

På grund av den stora kommunistiska demonstrationen i Ådalen har regeringen beslutat att militären ska återkallas från Ådalen. Detta beslut har mottagits med stor glädje av arbetarna. De har utlovat lugn och ro. Sympatiaktioner hölls över hela landet. På fredagskvällen gav Huvudstadens (Västmanlands) församling ett stort möte. Det var ett stort möte. Militären återkallades från Ådalen. Arbetarna utlovade lugn. Sympatiaktioner hölls över hela landet.

Sune Pålman var landsfogde i Västernorrland, alltså högsta polischef i länet. Innan skottlossningarna hade Pålman fått ett telefonsamtal från landshövdingen med order om att stoppa strejkbrytarnas arbete. Men av någon anledning förde inte Pålman meddelandet vidare till demonstranterna. Kanske hade skottlossningarna aldrig hänt om demonstranterna fått meddelandet.

Två sidor av vad som hände och vilka som var skyldiga uppstod: militären eller demonstranterna. Frågan blev snart politisk. Den socialistiska pressen beskrev händelserna som mord, medan högerpressen menar att demonstranterna varit aggressiva. Resultatet av händelserna blev ett skifte i svensk politik, att LO och SAF lyckas komma överens om gemensamma spelregler på arbetsmarknaden (vilket leder till Saltsjöbadsavtalet) samt ett förbud mot att använda militär i civil konflikt, så som demonstrationer och det som idag är känt som Saltsjöbadsavtalet.

CHEFREDAKTÖR: STEN DEHLGREN
ANNUS MEDFÖR: KARL LUNDQVIST
KULTURFÖR: LEIF SKERFVING
Nr 129 Uppslaga A

DAGENS NYHETER.

Fredagen den 15 Maj 1931

LÖSNINGSPRIS: 15 öre
I ÅRSFÖRUTBETALNING: 150 öre
STOCKHOLMSUPPL. NR 21018

Sex dödade vid demonstration i Ådalen

Militären gav eld. Fem sårade. Ung kvinna bland dödsoffren.

Demonstranter sköto först, säga kapten och polis, men arbetarna förneka.

Militären avlägsnas då det är lugnt, säger Ekman.

Karta över det område som nämnts i berättelsen om demonstrationerna.

En av de arbetsvilliga kända upp ur tröskan, där han återkommer till demonstrationerna. Soldaterna fick honom sitta på marken och tvingades att resa hem.

STARK MENINGSBRYTNING MELLAN OLIKA FRONTER. STORSTREJKSRYKTEN GÅ.

ILIS-premiär kl. 12 i dag

Internationella arbetskonferensen i Stockholm öppnas i dag kl. 12 med en ceremoni i den stora salen i Kungälv. Konferensen är sammankallad av ILIS (International Labour Institute) och har till syfte att främja internationell samarbete mellan olika länder.

Regeringen har icke haft något val.

Socialistiska undertrycker Regeringen har icke haft något val. Detta betyder att regeringen inte har genomfört några val sedan senaste valet.

Till vänster en bild på demonstrationen i Ådalen, till höger en arbetsvillig som försöker slåss mot en arbetare.

Arbetsvillighet har starka spår.

Arbetsvillighet har starka spår i den svenska befolkningen. Detta betyder att många människor är villiga att arbeta för en bättre framtid.

Demonstrationer i Ådalen

Demonstrationer i Ådalen har varit en del av den svenska historien. Dessa demonstrationer har varit viktiga för att förändra den svenska politiken.

Rasbiologin och inventeringen av romer

Under första hälften av 1900-talet fanns en ideologi om ett "rent" Sverige. Bostäder skulle förbättras, ersättas eller byggas nytt. Mitt i allt detta sprids den då redan etablerade rasbiologin, som grundar sig på att vissa grupper av människor är mer värda än andra, något man försökte bevisa med vetenskap. Idag vet vi att rasbiologin inte vilar på någon vetenskaplig grund, men under 1800-talet och i början av 1900-talet ansågs det viktigt att klassificera människor i olika grupper på samma sätt som man tidigare klassificerar både växter och djur. Rashygienens teori, som ofta kopplas ihop med rasbiologin, var att man genom förädling och selektiva val vid fortplantning skulle förädla människorassen. I Uppsala grundas 1922 ett rasbiologiskt institut där man utförde rasforskning och skallmätningar på människor. Forskare åkte också runt för att mäta och fotografera människor på olika platser i landet. I arkiven finns tusentals fotografier av människor, vilka studerades och fotodokumenterades. Ofta saknas namn på den som fotograferats. Tre av de grupper som var särskilt utsatta av rasbiologins undersökningar var samer, judar och romer. Rasbiologin var en av de bidragande orsakerna till folkmorden under andra världskriget.

I montern visas en kopia av den så kallade "tattarinventeringen", en inventering som utfördes på uppdrag av Socialstyrelsen. Inventeringen genomfördes 1943-1944, med syfte att kartlägga och inventera antalet romer i landet. De som främst pekas ut är resandefolket. I inventeringen nedtecknar man förutom namn även utseende också om personerna talar romska. Språket som används i inventeringen är ofta nedsättande, och inventeringen speglar hur man under denna tid ser romer som "de andra".

Både romer och resande har drivit tivoli i Sverige. På 1940-talet byggdes resandefolkets vagnar av karosser från smalspårjärnvägar som man byggde om. I utställningen finns en modell av en tivolivagn. Man åkte runt till olika tivolin och marknader där man satte upp sin tävling. Till en början bestod vinsterna av föremål som resande tillverkade, så som husgeråd. Längre fram blev det vanligare med "nallevinster".

Världskrigen

Torsdag den 31 augusti 1939 inträffade den värsta byggolyckan i svensk historia. Sandöbron byggdes som en bågbro över Ångermanlandälven, den går mellan Lunde och Klockestrand via Sandö och skulle skapa en efterlängtd fast anslutning över älven. Den var tänkt att utgöra en symbol för det moderna, som världens största bågbro. Trots oron över det tilltagande krigsmullret i Europa fanns en stolt entusiasm över det extraordinära bygget. Brobygget gav folket både självförtroende och hopp

om en ljusare framtid. Endast åtta år innan hade Ådalskravallerna ägt rum i trakten. Men felberäkningar i konstruktionen bidrog till att bågen knäcktes på den högsta punkten och allt rasade på några sekunder ner i älven som ett enda virrvarr av trästickor. Räddningsarbetet, draggandet och sökandet efter döda och skadade pågick under flera dagar. Totalt omkom 18 arbetare vid raset. Dagen efter broraset, den 1 september 1939 anföll Tyskland Polen och andra världskriget ut.

1900-talets krig var närvarande även om Sverige stod utanför dem, och många människor engagerade sig på ett eller annat sätt i kriget. Sveriges neutralitet krävde eftergifter till Tyskland som bland annat fick frakta vapen på järnvägarna i landet. Mat exporterades också till Tyskland, där var de villiga att betala mer än i Sverige. Opinionen i Sverige skiftade under krigsförloppet och det fanns anhängare till både Tyskland och de allierade.

När männen även i Sverige blev inkallade blev det enorm brist på arbetskraft i samhället. Kvinnor fick kliva in och arbeta med sådant de tidigare inte arbetat med, så som exempelvis signaltjänster inom militären eller inom kollektivtrafiken. Kriget påverkade även tillgången på livsmedel eftersom man inte kunde importera varor från andra länder. När all mat då behövde produceras inom landet uppmanades kvinnor att även inom jordbruket arbeta med sådant som de tidigare inte gjort. Många kvinnor fortsatte att arbeta utanför hemmet även efter kriget. Det var en bidragande faktor till att barnomsorgen utvecklades, och att vi idag har en utbredd förskoleverksamhet.

I en av montrarna visas delar av en lottadräkt som har använts av en kvinna i Bjärtrås lottakår. Lottakåren var och är en frivillig försvarsorganisation som består av kvinnor från hela landet. Under andra världskriget tjänstgjorde lottor som luftbevakare, det vill säga att man spanade och lyssnade efter flyg. Lottorna tog även emot krigsbarn från Finland och stickade kläder till soldater som var ute i krig. Man tror att lottorna stickade ungefär 700 000 par strumpor år 1940. Men det var inte bara lottorna som stickade: i montern närmast golvet ligger en stickmaskin som tillhört en femtonårig flicka. Hon använde maskinen för att sticka kläder till soldater under andra världskriget.

De finska krigsbarnen placerades ut i familjer i landet, syskon kunde delas på och placeras hos olika familjer. Efter kriget hade en del barn inte mycket minne av familjen hemma i Finland, och många stannade kvar i Sverige även om de flesta återvände hem. Ibland tyckte familjen i Finland att de skulle ha det bättre i Sverige, men ibland vägrade den svenska familjen att skicka tillbaka barnen som de fäst sig vid.

Sverige tog också emot ett fåtal judiska flyktingbarn, i huvudsak innan krigsutbrottet 1939. En del av dem stannade efter kriget men många emigrerade till andra delar av världen, eller flyttade tillbaka till sitt hemland. De allra flesta hade ingen familj att återvända till, eftersom de blivit mördade av nazisterna.

Kalla kriget

Kalla kriget pågick mellan 1945 och 1991 och i utställningen visas föremål som tillhört journalisten och utrikeskorrespondenten Sven Vallmark. Vallmark föddes i Härnösand 1912 och var under 1950-60-talen känd för svenska folket som en kompetent rysslandskännare. Han rapporterade i radion och sägs ha haft en knarrig och hemtrevlig röst. Han besökte själv bara Ryssland vid två tillfällen, 1959 och 1960. Som barn blev han sjuk i tuberkulos och fick behandling för det genom att man ”lade gas på lungan” men behandlingen berövade honom en stor del av lungkapaciteten och det fick han leva med för resten av livet. Senare i livet vårdades han under perioder på Österåsens sanatorium i Sollefteå. Vallmark bodde kvar i Härnösand till hans död år 1988.

Kai Gullmar (1905-1982)

Kai Gullmar, eller Gurli Maria Bergström, var en svensk kompositör, sångare och skådespelare från Sundsvall. Hennes pappa arbetade inom kol- och kokshandeln och hennes mamma drev ett kafé. Hon lärde sig att spela piano som barn och som ung vuxen medverkade hon i revyer och andra musikframträdanden i Sundsvall.

På 1920-talet blev hon skickad till London för att lära sig maskinskrivning och engelska. Där fick hon mersmak för den nya engelska och amerikanska dansmusiken, något som följde med henne när hon kom hem. Hennes föräldrar var inte särskilt glada över hennes vilja att hålla på med musik och hämtade en gång hem henne från Stockholm där hon börjat dansa och sjunga, men hon återvände snart och det dröjde inte länge innan hon blev grammofonartist. Hon kunde både sjunga och skådespela, men det var som schlagerkompositör som hon fick mest framgång. Hennes mest kända låtar är ”Jag har en liten melodi” och ”Swing it, magistern”.

Kai Gullmar var en av de första kvinnliga schlagerkompositörerna i Sverige och skrev omkring 500 schlagermelodier, musik till 47 filmer och medverkade i såväl film, radio och teater. Gullmar levde från 50-talet tillsammans med Rita Rosenberg som var före detta dansös. Kai Gullmar gjorde ett rejält avtryck i den svenska musikhistorien.

[Film via denna länk](#)

2000-talet

Historien är inte slut, den fortsätter framåt. Från 2000-talet finns föremål fram till 2020. Det är ingen stor monter men några nedslag har gjorts.

I montern visas bland annat en studentklänning och en studentmössa. Föremålen har tillhört en ung kvinna som tog studenten 2020. I december 2019 upptäcktes första fallet av Covid 19 i Kina. Under 2020 började viruset spridas världen över och orsakade en pandemi som påverkade alla delar av samhället. Studenten som haft klänningen och mössan gick naturvetenskapsprogrammet i Ånge och fick inte det stora firande med utspring och fest som hon hade tänkt när hon började gymnasiet.

Västen som visas i montern är en av de första västarna som användes under ockupationen av BB i Sollefteå. Efter ett politiskt beslut för att spara pengar, stängdes i januari 2017 akutkirurgin och förlossningsavdelningen på Sollefteå sjukhus. Samma dag som förlossningsavdelningen lades ner ockuperade hundratals människor sjukhuset. Lokala invånare och vårdpersonal samlades för att försvara sin rätt till förlossningsvård och att uppmärksamma de potentiella riskerna med nedläggningen. För gravida kvinnor i kommunen kan nedläggningen innebära uppåt 2 timmars bilresa till närmaste förlossningsavdelning. Ca 3 500 personer har burit västen under ockupationen, som pågår än idag (nov 2024).

Fotografiet i montern visar en skolstrejk i Sundsvall år 2019, som genomfördes i samband med Fridays for future. År 2018 satte sig femtonåriga Greta Thunberg ensam utanför Sveriges riksdag med ett plakat med texten "Skolstrejk för klimatet". Snart samlades fler ungdomar för att stödja meddelandet till riksdagen. Syftet med strejken var att pressa politikerna att följa Parisavtalet som Sverige skrev under 2015, ett globalt klimatavtal med målsättning att begränsa den globala uppvärmningen genom att minska utsläppen växthusgaser. Strejken ledde till en global klimatrörelse, där ungdomar från hela världen deltog.

Bilden i utställningen visar ett av tillfällena som arrangerades i Sundsvall. Skylten som hänger intill fotografiet har använts av en privatperson som deltog i många av tillfällena i Härnösand.

Tekniktidslinjen

Längst ner på tidslinjeväggen i utställningen finns föremål som visar den tekniska utvecklingen från 1700-talet fram till idag. Det börjar med en influensmaskin, en apparat som kan alstra ström, och avslutas med en terapikatt som används på äldreboenden

Temavägg

I utställningen finns en vägg med fyra olika teman: vattnet, jorden, skogen och Saepmie. Temana utgörs av olika biotoper samt ett geografiskt område som påverkats av klimatförändringar. Här ställs föremål ur museets samlingar i relation till 2000-talets frågor och utmaningar gällande miljö och klimat. Eftersom utställningen producerades 2023-2024, kan nya frågor komma att uppstå under tidens gång. I varje monter även finns ett rekvisitaföremål som hintar om rådande miljö- och klimatfrågor inom respektive tema.

Vattnet

Här visas föremål relaterade till hav och vatten. Flera av föremålen kommer från sjöfarten och handeln som under 1800-talet och början av 1900-talet, varit stor i Västernorrland. Härnösand var under en period var en av de största hamnarna i Sverige. På väggarna hänger kaptenstaylor, det vill säga målningar av skepp, som föreställer fartyg som seglade långa sträckor. I montern finns också flera föremål som hämtats till Sverige från andra länder. Till exempel har de små provrören tillhört en sjökapten som seglade världen över. Tittar man noga kan man se att rören innehåller små naturalier så som fiskar, en sjögurka och andra havsvarelser, men de är också noggrant uppmärka med etiketter som beskriver innehåll och proveniens. Även longitud och latitud är utmärkt. Albatrossen på golvet har troligen också tagits med från en resa.

Det finns också en del fiskerelaterade föremål så som gäddsax, fiskekrok och matförpackningar. Under detta ligger ett tomt fiskenät av nylon. Fiskenätet påminner oss om det överfiske som pågått under 1900- och 2000-talet. Idag märks tydligt minskningen av fiskarter i Östersjön, bland annat strömmingen som länge varit kulturellt viktig i Västernorrland.

Jorden

Det dekorerade golvuret i montern är en så kallad ångermanlandsbrud, ett golvur av en typ som har förekommit i just Ångermanland. Dekoren är utskuren i trä, ofta föreställande blommor och blad. De första ångermanlandsbrudarna tillverkades i början av 1800-talet. Rika bondefamiljer som hade ordentligt med jordbruk prydde gärna sina hem med praktmöbler som dessa.

I montern finns också föremål som har med potatis att göra: på väggen hänger en lappad potatissäck, på golvet står en potatispress och framför detta en trärelief föreställande potatisskörd av konstnären Hampe Svanberg. Potatisen har sedan den introducerades på 1700-talet varit en stapelföda i svenska hem. I skolan fick barnen länge potatislov, där de skulle hjälpa till med potatisskörden hemma på gården.

Kroken som hänger från taket har använts vid hässjning av korn på så kallade kornhässjor, d.v.s. höga träkonstruktioner som byggdes för att hissa upp och torka korn. Hässjorna kunde vara flera meter höga och man behövde vara flera personer för att få upp kornet. På tidslinjen finns ett fotografi som visar hur hässjning gick till. På målningen bakom kroken kan man skymta en kornhässja i bakgrunden.

Det finns också lantmätarutrustning i montern som symboliserar de olika skiften som

genomfördes i landet. Det första var storskiftet på 1700-talet som gick ut på att man istället för att ha en liten teg på varje åker i byn fick en (eller flera) sammanhängande åkrar. En del fick då långt till sin åker medan andra hade det betydligt närmare. Åkrarnas karaktär och kvalitet varierade. I laga skifte 1827 flyttade man även ut husen till närheten av åkrarna, därav uttrycket att man "sprängde byarna". Den gamla bygemenskapen gick till viss del förlorad och vi fick det landskap som vi känner igen idag, med gårdar utspridda i landskapet. Det räckte med att en person i byn ville skifta så blev laga skifte av i byn.

Framför ångermanlandsbruden ligger en hög med matförpackningar, en aluminiumburk, sugrör och annat skräp. Föremålen visar på att vi idag äter och importerar mat som produceras i andra länder och kontinenter. Samtidigt minskar antalet jordbruk i Sverige. Metallen är exempel på sådant som människor slänger i diken och åkrar, som sedan mals ned och hamnar i djurfoder vilket gör djuren sjuka.

Skogen

I temat om skogen visas en blandning av kultur- och bruksföremål som förr, och delvis idag, har använts i skogarna.

Till vänster hänger jaktföremål så som en bössa och en rävsax. Termosen används både av jägaren och den som gör utflykt i skogarna. På golvet och på väggen visas bland annat föremål som kopplas till fäbodlivet. Pallen med inskriptioner är från 1840-talet och har använts på en fäbodvall, troligen vid mjölkning. Näverluren på väggen användes för att locka på boskap. Till höger om den hänger en stor målning som föreställer en flicka med fjällkor på väg till, eller från, fäbodvallen.

Stolen i montern är unik i sitt utseende och vi vet väldigt lite om den. I föremålsdatabasen står det att den ska ha tillverkats av en "finngubbe", troligen en skogsfinsk man. Under 1500-talet flyttade många finska familjer för att svedja marker i Västernorrland, vilka kallades för svedjefinnar. De kom senare att benämnas för skogsfinnar, och bosatte sig på olika platser i länet. Många verkar ha bosatt sig i Ånge. Med den finska invandringen kom en del kunskaper, föremål och företeelser som var nya för svenskarna och som över tid kom att bli en del av kulturen i Sverige. De flätade *näverkontarna* och *näverskorna* är exempel på detta.

Nära monterglaset ligger en snitsel som sätts upp i skogen i samband med avverkning. Den lilla granplantan intill påminner oss om monokulturen som utvecklats i Sverige, i samband med att det avverkas stora mängder skog som ersätts med plantager.

Saepmie

Till skillnad från de andra temana hör dessa föremål inte till en specifik biotop, utan i stället ett geografiskt område. På grund av klimatförändringar, men även exploatering av naturresurser i samiska områden, påverkas inte bara landskapet utan även den samiska kulturen.

I montern visas olika samiska föremål, så som en vagga för barn, skinnberedningsredskap, kistor och askar för förvaring, skopor och gehäng. Skoporna med handtag har använts vid mjölkning av ren. Selen i mitten av montern har ett udda utseende, den har både influenser från allmogen och samisk kultur. På selen finns ett snidat manshuvud, mannens mössa tyder på att det är en same från Jämtland.

Rennäringen har genom åren kommit att bli särskilt utsatt av ingreppen i landskapen. Den samiska renskötseln grundar sig i en årscykel där man flyttar renen och anpassar

sig efter landskapet. 1900-talets vattenregleringar har resulterat i att en del samiska landområden försvunnit under vatten, men det har också resulterat i att vattnet får svårare att frysa på vintern. Detta har gjort det svårt för samer att med renar att korsa isen på vintrarna i samband med vinterbetessäsongen. Infrastruktur som järnvägar och motorvägar har också lett till att samer idag måste flytta boskapen vissa sträckor med lastbilar.

De två målningarna visar på olika säsonger. I den samiska kulturen finns åtta årstider; vårvinter, vår, vårsommar, sommar, höstsommar, höst, höstvinster, vinter.

Det händer att renar dör i biltrafiken. Vägpinningar med plastpåse på uppmärksammar bilchaufförerna om att det kan finnas renar i närheten. Ett exempel på sådan kan du se allra längst till höger i denna monter.

Undervisningsteman:

Under varje tema finns förslag på uppgifter som antingen kan göras i samband med ett museibesök eller i klassrummet. Uppgifterna kan med fördel anpassas så att den passar din klass. Uppgifterna är kopplade både till centralt innehåll i kursplanen för historia i åk 7-9 och gymnasiet och till utställningen. En del uppgifter kan täcka in fler än ett mål, men står bara under ett tema.

Tema: minoriteter

Om du i undervisningen jobbar med centralt innehåll som rör *De nationella minoriteterna, däribland urfolket samerna, i Sverige. Historiska rötter och exempel på levnadsvillkor under olika tidsperioder. Rasism mot samer samt antisemitisk och antiziganism i och utanför Sverige.* (HISO2NO)

Under 1700-talet lever olika minoritetsgrupper i länet. Valloner, samer, romer och finnar.

Ge eleverna i uppdrag att beskriva levnadsförhållanden och villkor för dessa minoriteter utifrån de materiella såväl som immateriella källor som finns i utställningen. Skärmen vid kunskapsväggen, 1700-talet innehåller en fördjupningstext om samisk världsåskådning och natursyn. Uppmuntra eleverna att reflektera kring vilka källtyper som finns i utställningen och hur de påverkar vilken bild de får av tex samerna.

En fördjupande och mer analytisk fortsättning är att ge eleverna i uppdrag att synliggöra och problematisera konflikter som fanns då mellan dessa folkgrupper och övrig befolkning i Sverige jämfört med idag.

Tema: Industrialisering och demokratisering

Industrialisering samt framgångar och motgångar för demokratisering i Sverige och andra delar av världen från upplysningstiden till nutid. Konsekvenser av industrialisering och demokratisering, till exempel när det gäller resursfördelning, miljö, mänskliga rättigheter och jämställdhet. Jämförelser mellan Sverige och andra länder. (GY25 HIST1)

Demokratiseringen i Sverige och framväxten av välfärdssamhället. Bildandet av politiska partier, nya folkrörelser, till exempel kvinnorörelsen, och kampen för allmän rösträtt för kvinnor och män. Kontinuitet och förändring i synen på kön, jämställdhet och sexualitet. (Lgr 22 åk 7-9)

Folkrörelserna var viktiga för demokratiseringen av Sverige. Folkrörelserna var viktiga för demokratiseringen av Sverige.

Uppdrag för eleverna:

Vilka var folkrörelserna?

Vad berättar folkrörelsernas uppkomst och syfte om Sverige på 1800-talet?

Välj ett av föremålen från folkrörelsemontern. Vilken folkrörelse är kopplad till källan/föremålet. På vilket sätt är föremålet representativt för folkrörelsen? Beskriv folkrörelsen i stort och varför den existerar. Vilka är orsakerna till folkrörelsens uppkomst? Hur har den påverkat demokratins utveckling samt hur kan lokalsamhället ha påverkats av folkrörelsen?

Skogen har alltid varit viktig för människorna i Västernorrland. Skogen är byggmaterial, värmekälla och ekonomiskt värdefull. På 1700-talet anlades järnbruk här för att det krävs mycket kol till järnframställning och kol gjordes i kolmilor i skogen. Under 1800-talets andra hälft var det istället sågverk. En del järnbruk gjordes om till sågverk, tex Bollstabruk. *Beskriv och resonera kring varför sågverksindustrin blev så stor just här?* Det finns ju trots allt mycket skog i andra delar av landet också. Vid ingången till utställningen finns en karta över bla sågar.

Tips på en uppgift om Ådalen 31: <https://www.historia2.se/historia123/?p=1166>

Tema: Livet i Västernorrland

Tematiska fördjupningar kring historiska frågeställningar av betydelse för individer, grupper och samhällen, till exempel lokalhistoria, global migration och kulturmöten, olika historiska världsbilder, synen på jämställdhet och människors värde, moderna mediers framväxt samt resursutnyttjande och människors förhållande till naturen. (Hi2a)

Några viktiga händelser, aktörer och förändringsprocesser i världshistorien av betydelse för nutiden, till exempel teknisk utveckling, kolonialism och folkmord. (HISO2NO)

Långsiktiga historiska perspektiv på förändrade maktförhållanden och olika historiska förklaringar till dem. (Hi 1a2)

Kontinuitet och förändring med utgångspunkt i långa historiska linjer kring levnadsvillkor, migration och makt. Tolkning av historiska källor från tidsperioden och granskning utifrån källkritiska kriterier. Värdering av källornas relevans utifrån historiska frågor. (Lgr22)

På skärmarna från 1800 respektive 1900 talet finns innehåll som rubricerats under Livet i Västernorrland. Låt eleverna ta del av det som berättas om under dessa rubriker och reflektera runt likheter och skillnader.

På skärmen under 1900-talet finns tre personberättelser att ta del av. Låt eleverna läsa/lyssna till dessa och ge dem i uppgift att reflektera på vilket sätt skeenden, händelser påverkat den enskilda människans livsvillkor.

På tekniktidslinjen (i utställningen eller på digitalt museum) finns föremål som visar den tekniska utvecklingen under de senaste 300 åren. Vilket av föremålen på tekniktidslinjen har enligt din uppfattning *spelat störst roll* för människor under de senaste 300 åren? Varför? På vilket sätt har den uppfinningen varit extra viktig? Vilket föremål har varit *minst* viktigt? Varför?

Tema: Källor och historiebruk

Om du i undervisningen jobbar med följande centrala innehåll i historia så kan nedanstående utgångspunkter vara relevanta.

Här finns en kort film från Forum för Levande historia som kan användas i undervisningen. [Film via denna länk.](#)

Vad historiska källor är, till exempel arkeologiska fynd, texter, bilder och muntliga berättelser och hur de kan användas för att ge kunskaper om det förflutna, (HISO1NO):

Tolkning av historiska källor från någon tidsperiod och granskning utifrån källkritiska kriterier. Värdering av källornas relevans utifrån historiska frågor (Lgr 22 Historia 7-9)

Låt eleverna välja en person var från personporträtten i skärmarna på tidslinjevägen. Eleverna får läsa och sammanfatta, samt titta vad som annars finns i utställningen om den personen eller dess tid. Eleverna får sedan i par eller mindre grupper berätta för varandra vad de har lärt sig om personen och vilka källor som finns kvar från personen. Fundera kring vad källorna berättar, vilken typ av källa det är och hur vi vet att det den säger är sant.

Vidare kan man fundera kring vilka källor vi kommer lämna efter oss för människor om 200 år? Hur skulle ni värdera de olika källorna? Använd de källkritiska kriterierna när ni genomför uppgiften

Kalla kriget handlade inte enbart om militär upprustning. Rymdkapplöpningen var en del av det och här finns en sändning som gjordes när den första människan (kosmo-

nauten Leonov) gått på rymdpromenad år 1965. Sven Vallmark översätter den Sovjetiska sändningen på ryska. [Lyssna här](#). Vad kan denna källa berätta för oss om samhället i stort och smått under kalla kriget?

Fundera tillsammans runt vilka olika typer av materiella och immateriella historiska källor det finns i utställningen. Hur kan vi lita på dessa?

Utställningen är gjord av människor, och är därmed inte en helt objektiv bild av vår historia. Fundera med eleverna kring hur historien presenteras i utställningen.

- Hur berättas samernas historia? Vad vill sägas? På vilket sätt? Vad är syftet med hur det berättas? Kan detta i sin tur kopplas till några av historiebruksformerna i Karlssons typologi?
- Finns det någon historia som saknas i utställningen? Varför tror du det är så? Porträtteras personerna i utställningen på samma sätt? Finns det något eller någon som står ut?

Tema: Rysshärjningarna 1721

Rysshärjningarna drabbade lokalbefolkningen mycket hårt. I våra lärresurser för detta tema får eleverna ta del av både barns och vuxnas berättelser via brev och andra historiska källor. De får öva sin upplevelseförmåga och sitt kritiskt tänkande genom diskussionsfrågor och andra föreslagna uppgifter. Du hittar lärarhandledning, tidslinje samt länk till mediaguiden [här](#). Mediaguiden finns en för länet platsoberoende men även på plats för Sundsvalls och Härnösand. Ladda ner i mobilen och gå runt i staden och lyssna till historien som berättas för eleverna.